

JAN MISZTAŁ
Gliwice

OSADNICTWO ŻYDÓW POLSKICH REPATRIOWANYCH ZE ZWIĄZKU RADZIECKIEGO NA ZIEMIACH ZACHODNICH I PÓŁNOCNYCH

Od wieków na ziemiach polskich współżyła ze sobą ludność polska i żydowska. Los Żydów, żyjących wspólnie z nami na polskiej ziemi, związany był na dobre i złe z istnieniem, upadkiem i odbudową państwowości polskiej 11 XI 1918 r. W okresie międzywojennym Żydzi polscy stanowili najlichnieszą mniejszość eksterytorialną. Generalnie rzecz biorąc, byli rodzajem społeczności kastowej: zamkniętej i broniącej się przed zewnętrznymi wpływami, rządzącej się zasadami wynikającymi z religii oraz starych obyczajów. Była to grupa uległa wobec swych przywódców duchowych (cadyków i rabinów). Dla ortodoksji żydowskiej narodowość stanowiła sprawę drugorzędną w stosunku do religii. Zamknięcie się we własnym środowisku zobowiązywało zbiorowość żydowską do przestrzegania ściśle ustalonej etykiety obyczajowej. Konsekwencje wynikające z kastowości powodowały banicję asymilatorów czy neofitów. Banicja oznaczała także zerwanie ze środowiskiem rodzinnym¹.

W praktyce życia codziennego samoizolacja Żydów, ich odrębność językowa, religijna, a ponadto „nieprzeniknioność” obyczajów determinowały rodzenie się — zarówno po stronie polskiej, jak i żydowskiej — tzw. poczucia wzajemnej obcości. Faktem jest, iż niektóre odłamy Żydów podejmowały konsekwentną walkę z tradycjonalizmem żydowskim, usiłując przezwyciężyć kastowy charakter swej zbiorowości. Żydowski ruch narodowy kultywował zasadę świeckości w życiu społeczności żydowskiej i dążył do przekształceń w strukturze społecznej ludności. Celem strategicznym narodowej polityki żydowskiej było dla syjonistów utworzenie państwa żydowskiego w Palestynie. Dla folkistów natomiast osiągnięcie autonomii kulturalno-narodowej dla Żydów w Polsce.

Z kolei ruch socjalistyczny — tradycyjnie już zróżnicowany — widział możliwość rozwiązania kwestii żydowskiej dopiero po obaleniu ustroju kapitalistycznego i uchwyceniu władzy przez proletariąt. Dopiero ustrój socjalistyczny stwarzał — ich zdaniem — gwarancję zgod-

¹ Zob. szerzej: A. Chojnowski, *Koncepcje polityki narodowościowej rządu polskich w latach 1921 - 1939*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979.

nego współżycia różnych narodowości, a wewnątrz zbiorowości żydowskiej miało nastąpić odrzucenie kultury chederów i kahałów.

Na obrzeżach jakby żydowskiego życia politycznego pozostawał tzw. ruch asymilatorski. Postulował on potrzebę stopniowego zespolenia się Żydów z narodem polskim na bazie asymilacji kulturalnej. Widział również i drugą ewentualność, tj. asymilację polityczną, polegającą na rozbudzeniu w masach żydowskich poczucia państwowości polskiej.

Nagle w 1939 r. nad Polakami i Żydami żyjącymi wspólnie w granicach państwa polskiego zawisło groźne niebezpieczeństwo. Rozpoczął się w dziejach tej ziemi i w dziejach ludzi żyjących na tej ziemi najstraszliwszy okres. Był to czas zorganizowanego, masowego ludobójstwa. Okupacji w Polsce nie da się porównać z okupacją w jakimkolwiek kraju Europy Zachodniej. I nie chodzi tutaj „o licytowanie się”, kogo oprawcy chętniej rozstrzeliwali Polaków czy Żydów. Prawdą jest, iż zgotowali nam jednakowy los. Rachunek jest bardzo prosty, Polaków po prostu było więcej i nie zdążyli nas wymordować. W konsekwencji polska zbiorowość żydowska w 1945 r. liczyła zaledwie kilka tysięcy.

1. LICZBA LUDNOŚCI ŻYDOWSKIEJ W POLSCE W LATACH 1944 - 1946

Istniały dwa podstawowe źródła zasilające w tym czasie społeczność żydowską w Polsce. Już w drugiej połowie 1944 r. na wyzwolonych obszarach lubelszczyzny Żydzi polscy wychodzili z ukrycia; przeżyli przechowywani przez Polaków. W sprawozdaniu Referatu dla Spraw Pomocy Ludności Żydowskiej przy Prezydium Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego (PKWN) z 12 X 1944 r. czytamy: „Ob. Urbachowa we Włodawie uratowała 20 Żydów, ponadto po dzień dzisiejszy utrzymuje 7 sierot żydowskich. Na Święta Nowego Roku i Pojednania wydała obiad dla 200 żołnierzy żydowskich (w składzie I dywizji piechoty im. T. Kościuszki było 25% obywateli polskich żydowskiego pochodzenia — przyp. J. M.). We Falenicy chrześcijanka chroniła i utrzymywała 17 Żydów, na Pradze pod bokiem gestapo ob. Szawlowska uratowała 3 Żydów”².

Na dzień 10 X 1944 r. liczba Żydów przebywających w Lublinie wzrosła do około 2 200 osób. Natomiast „na prowincji zarejestrowanych jest

² Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: AAN Warszawa), Zespół: Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego, Resort Pracy Opieki Społecznej i Zdrowia (dalej: PKWN. Resort. Pra. Opiek. Społ. Zdr.), sygn. XI/6, Trzecie sprawozdanie (za okres od 18 IX do 10 X 1945 r.) Referatu dla Spraw Pomocy Ludności Żydowskiej przy Prezydencie PKWN.

4 189 Żydów. Ogólna liczba Żydów sięga 8 000, ale znaczna część ze względów bezpieczeństwa nie przyznaje się otwarcie do Żydostwa”³.

Drugie ze źródeł to repatriacja ludności żydowskiej. Najpierw z Ukrainy, Białorusi i Litwy, a następnie z całego terytorium Związku Radzieckiego. W 1945 r. repatriacja przyjęła stosunkowo niewielkie rozmiary, natomiast w 1946 r. repatriowała się do Polski większość ludności żydowskiej, jaka się znalazła w powojennej Polsce. W ocenie Centralnego Komitetu Żydów w Polsce (CKŻP)⁴ stan ludności żydowskiej w końcu 1945 r. kształtował się na poziomie 100 tys. osób. Byli to „ocaleni z Majdanka, Oświęcimia, Dachau, Buchenwaldu i innych obozów koncentracyjnych w Polsce i Niemczech, ukrywający się podczas okupacji wśród Polaków, w lasach i bunkrach dorośli i dzieci oraz powracający sukcesywnie do kraju reemigranci z terenu Związku Radzieckiego”⁵.

Wydaje się, iż dane dotyczące liczby Żydów w Polsce w końcu 1945 r. są zbyt optymistyczne. Najprawdopodobniej jedni i ci sami ludzie zostali ujęci w ewidencji poszczególnych komitetów terenowych po kilka razy, ponieważ w tym czasie występowało nagminnie zjawisko przenoszenia się z miasta do miasta w poszukiwaniu lepszych warunków życia. Należy podkreślić, że CKŻP skorygował dane na temat ludności żydowskiej w Polsce w sprawozdaniu z działalności za pierwsze półrocze 1946 r., oceniając stan ludności żydowskiej w Polsce w pierwszym kwartale 1946 r. na około 60 - 70 tys. osób⁶.

Dane jakby pośrednie, bo mieszczące się między najwyższymi a najniższymi, o stanie ludności żydowskiej w Polsce znalazły się w oświadczeniu z narady przewodniczących Wojewódzkich i Okręgowych Komitetów Żydowskich oraz kierowników Wydziałów Produktywizacji z 13 I 1946 r. (tabela 1).

Zasadniczy wpływ na zwielokrotnienie liczby ludności żydowskiej w Polsce miała akcja repatriacji Żydów polskich ze Związku Radzieckiego. W wyniku tej akcji w Wydziale Ewidencji i Statystyki CKŻP zarejestrowanych zostało na koniec czerwca 1946 r. 240 489 osób. Liczba ta już wtedy była uznawana przez CKŻP za zbyt wysoką „w stosunku

³ *Ibidem.*

⁴ Centralny Komitet Żydów w Polsce powstał 4 XI 1944 r. w Lublinie, z inicjatywy Referatu do Spraw Żydowskich przy Krajowej Radzie Narodowej (KRN) oraz Komitetu Organizacyjnego Żydów Polskich przy Zarządzie Głównym Związku Patriotów Polskich w ZSRR.

⁵ AAN Warszawa, Zespół: Ministerstwo Administracji Publicznej, Departament Polityczny, Centralny Komitet Żydów w Polsce (dalej: MAP, Dep. Polit., CKŻP), sygn. 788, Sprawozdanie z działalności CKŻP z 1945 r.

⁶ *Ibidem.* Sprawozdanie z działalności CKŻP za pierwsze półrocze 1946 r.

Tabela 1
Ludność żydowska w Polsce - stan z pierwszych dni stycznia 1946 r.

Lp.	Województwo - miasto	Liczba ludności żydowskiej
1.	Województwo Białostockie	1 580
2.	„ Gdańskie	1 286
3.	„ Kieleckie	1 300
4.	„ Krakowskie	9 835
5.	„ Lubelskie	4 553
6.	„ Łódzkie	17 500
7.	„ Poznańskie i Pomorskie	619
8.	„ Rzeszowskie	700
9.	„ Śląskie	20 000
10.	„ Warszawskie	9 000
11.	„ Wrocławskie	16 300
12.	Częstochowa	2 500
13.	Włocławek	887
Ogółem:		86 060

Źródło: Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: AAN Warszawa), Zespół: Ministerstwo Administracji Publicznej, Departament Polityczny, Centralny Komitet Żydów w Polsce (dalej: MAP, Depart. Polit., CKŻP), sygn. 788. Pismo CKŻP do

do rzeczywistej liczby ocalałych Żydów polskich, którzy w Polsce przebywali lub przebywają⁷. Faktem jest, że na podstawie weryfikacji danych, którymi dysponował wyżej wspomniany wydział, ustalono, iż od 10 do 15% rejestrowało się ponad jeden raz. Tak więc liczbę 240 489 osób zarejestrowanych należałoby zmniejszyć minimum o ponad 24 tys. a maksimum o ponad 36 tys. osób. Można przeto przyjąć, iż stan ludności żydowskiej w Polsce, w okresie jej największego wzrostu liczebnego, czyli w końcu czerwca 1946 r. kształtował się na poziomie od około 204 tys. do niewiele ponad 216 tys. osób.

Już w pierwszej połowie 1946 r. rozpoczął się proces odwrotny do repatriacji, tj. emigracja Żydów z Polski. Nie przyjęła ona jednak w 1946 r. poważniejszych rozmiarów (tabela 2).

2. REPATRIACJA ŻYDÓW POLSKICH ZE ZWIĄZKU RADZIECKIEGO

Repatriacja Żydów polskich z zachodnich republik Związku Radzieckiego, a następnie z pozostałych obszarów ZSRR stanowi integralną część repatriacji obywateli polskich z tego państwa w latach 1944 - 1946.

⁷ AAN Warszawa, Zespół: Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej, Departament Opieki Społecznej (dalej: MP i OS, Dep. Opiek. Społ.), sygn. 313, Zakres działalności Centralnego Komitetu Żydów w Polsce za okres od 1 I do 30 VI 1946 r., Warszawa 1947, s. 7.

Decyzja o umożliwieniu repatriacji ludności z zachodnich republik Związku Radzieckiego przyjęła ostateczny kształt we wrześniu 1944 r. Do Lublina przybyły delegacje: ukraińska, białoruska i litewska, aby po przeprowadzeniu licznych rozmów podpisać umowy o wzajemnej wymianie ludności. 9 IX 1944 r. została zawarta umowa z Ukraińską So-

Tabela 2
Emigracja Żydów z Polski w pierwszym półroczu 1946 r.

Lp.	Państwo	Liczba osób
1.	Anglia	6
2.	Argentyna	1
3.	Australia	25
4.	Belgia	6
5.	Boliwia	18
6.	Brazylia	3
7.	Chile	5
8.	Costa-Rica	2
9.	Czechosłowacja	2
10.	Ekwador	2
11.	Finlandia	1
12.	Francja	55
13.	Hiszpania	2
14.	Kolumbia	2
15.	Kuba	22
16.	Meksyk	14
17.	Paragwaj	5
18.	Stany Zjednoczone	569
19.	Szwajcaria	4
20.	Szwecja	33
21.	Wenezuela	2
22.	Palestyna	54
Ogółem:		833

Źródło: AAN Warszawa, Zespół MAP, Depart. Polit., sygn. 789. Sprawozdanie z działalności CKŻP za pierwsze półrocze 1946 r. Sprawozdanie Wydziału Emigracji - materiał cyfrowy do sprawozdania.

cialistyczną Republiką Radziecką i Białoruską Socjalistyczną Republiką Radziecką, a 22 IX 1944 r. z Litewską Socjalistyczną Republiką Radziecką. W umowach tych przyznano prawo repatriowania się osobom narodowości polskiej i żydowskiej, które do dnia 17 IX 1939 r. były obywatelami polskimi, a zamieszkiwały na obecnym obszarze tych republik. Umowy stanowiły, iż repatriacja jest dobrowolna i nie może być stosowany przymus tak w formie bezpośredniej, jak i pośredniej. Istotne znaczenie posiadał także warunek zgody obu zainteresowanych stron

(rządów) na repatriację danej osoby. Chęć repatriowania się można było wyrazić zarówno ustnie, jak i pisemnie. Ustalone terminy repatriacji były bardzo krótkie, aczkolwiek przewidziano możliwość ich przedłużenia. Tak więc rejestracja miała nastąpić w okresie od 1 X do 1 XII 1944 r., a repatriacja od 1 XII 1944 do 1 IV 1945 r.

Należy podkreślić, iż umowy zawarte we wrześniu 1944 r. dotyczyły jedynie osób aktualnie pozostających na określonych terytoriach wyżej wspomnianych zachodnich republik Związku Radzieckiego. Niebawem okazało się, że konieczne jest uzupełnienie umów nowym porozumieniem, które obejmowałoby wszystkich Polaków znajdujących się na terytorium ZSRR. Toczące się od dłuższego czasu w tej sprawie rozmowy, zostały sfinalizowane 6 VII 1945 r. podpisaniem „umowy o prawie zmiany obywatelstwa radzieckiego osób narodowości polskiej i żydowskiej mieszkających w ZSRR i o ich ewakuacji do Polski i o prawie zmiany obywatelstwa polskiego osób narodowości rosyjskiej, ukraińskiej, białoruskiej, rusińskiej i litewskiej mieszkających na terytorium Polski i o ich ewakuacji do ZSRR”⁸. Postanowienia umowy z lipca 1945 r. dotyczyły głównie Polaków i Żydów, którzy w czasie wojny znaleźli się na terytorium Związku Radzieckiego, poza miejscem stałego zamieszkania w dniu 1 IX 1939 r. Terminy przewidziane w umowie oraz w towarzyszących jej porozumieniach były bardzo krótkie, a biorąc pod uwagę rozległe terytorium ZSRR mało realne, aby je zrealizować w praktyce. Podania o opcję — warunek repatriacji — należało złożyć do 1 XI 1945 r., tj. w ciągu niespełna czterech miesięcy, a termin ukończenia repatriacji przewidziany został na 31 XII 1945 r. Okazało się jednak, że do 31 XII 1945 r. zdołało powrócić jedynie 22 tys. osób. W tej sytuacji władze radzieckie zgodziły się na przedłużenie terminu rejestracji do 1 I 1946 r. oraz terminu repatriacji do 15 VI 1946 r.⁹

Repatriacja ze Związku Radzieckiego różniła się od repatriacji z Zachodu przede wszystkim tym, że regulatorem rozmiarów repatriacji ze Związku Radzieckiego były władze i one organizowały repatriację. Natomiast nie występowało zjawisko — jakże bardzo istotne w przypadku organizowania repatriacji z Zachodu — niejednorodności postaw zbiorowości polskiej w stosunku do repatriacji. Pozostający na terenie Związku Radzieckiego, poza jednostkowymi przypadkami determinowanymi względami osobistymi, dążyli do jak najszybszego powrotu do Polski.

CKŻP rozpoczął już pod koniec 1945 r. przygotowania do repatria-

⁸ K. Kersten, *Kształtowanie się stosunków ludnościowych*. W: *Polska Ludowa 1944 - 1950. Przemiany społeczne*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1974, s. 112.

⁹ *Ibidem*, s. 114.

cji Żydów polskich ze Związku Radzieckiego. Przy CKŻP oraz wszystkich wojewódzkich i lokalnych komitetach żydowskich utworzone zostały wydziały repatriacji. A ponadto powołane zostały przy poszczególnych komitetach komisje obywatelskie, mające za zadanie niesienie pomocy repatriantom. Stanowisko kierownika Wydziału Repatriacji przy CKŻP objął I. Falk, a obowiązki zastępcy Sz. Szychatow. Wydział ten zatrudniał 6 osób. W największych skupiskach repatriantów, tj. na Dolnym Śląsku i w Łodzi przebywali stale inspektorzy Wydziału Repatriacji CKŻP, względnie jego przedstawiciele. Systematycznie lustrwane były także wszystkie miejscowości, w których osiedlano ludność żydowską.

W dniach od 16 do 17 III 1946 r. odbyła się w Warszawie — zwołana przez CKŻP — konferencja przewodniczących i kierowników Wydziałów Repatriacji Wojewódzkich i Okręgowych Komitetów Żydowskich. W toku obrad „zostały zreferowane i szczegółowo przedyskutowane wszystkie sprawy związane z zagadnieniem repatriacji”¹⁰.

Przez te kilka miesięcy 1946 r., w których odbywała się repatriacja Żydów polskich, Wydział Repatriacji CKŻP pozostawał w stałym kontakcie z Generalnym Pełnomocnikiem Rządu do Spraw Repatriacji, wiceministrem W. Wolskim, jak również z Zarządem Centralnym Państwowego Urzędu Repatriacyjnego (ZC PUR). Natomiast poszczególne komitety terenowe współpracowały z odpowiednimi placówkami PUR-u i władzami administracji państwowej.

Repatriowanych ze Związku Radzieckiego Żydów polskich należało otoczyć daleko idącą pomocą materialną, co w warunkach wyniszczonego wojną i okupacją kraju nastroczało CKŻP olbrzymie trudności. W związku z czym, przy największym wysiłku, można było przeznaczyć jedynie na akcję repatriacyjną następujące środki finansowe: w styczniu 1946 r. — 3 215 tys. zł, w lutym — 1 750 tys., w marcu — 6 010 tys., w kwietniu — 3 120 tys., w maju — 3 950 tys., w czerwcu — 7 950 tys., w lipcu — 10 mln zł. Fundusze, którymi dysponował w tym czasie CKŻP pochodziły „z subwencji Rządu Rzeczypospolitej Polskiej oraz dotacji Joint-u”¹¹.

Dzięki pomocy Ministerstwa Aprowizacji przekazano repatriowanej ludności żydowskiej: 200 t żyta, 150 t mąki, 15 000 kg konserw mięsnych, 20 tys. sztuk konserw mlecznych i 10 tys. sztuk śledzi. Przydział ten mógł zaspokoić jedynie potrzeby „na krótki okres czasu i to tylko na Dolnym Śląsku i w Szczecinie”¹². Natomiast Zarząd Główny PUR

¹⁰ AAN Warszawa, MAP, Dep. Polit., CKŻP, sygn. 788, Sprawozdanie z działalności CKŻP za pierwsze półrocze 1946 r. Sprawozdanie z akcji repatriacyjnej Żydów polskich ze Związku Radzieckiego.

¹¹ *Ibidem*. Fundusz repatriacyjny.

Tabela 3
Repatriacja Żydów polskich ze Związku Radzieckiego

Lp.	Data przybycia transportu	Stacja początkowa	Repatriantów	
			ogółem	Żydów
1.	8 II 1946	Kijów	1 300	500
2.	9 II 1946	Połtawa	1 500	800
3.	20 II 1946	Krasnoarmiejsk	900	750
4.	21 II 1946	Odessa	1 263	630
5.	22 II 1946	Kopczyńce	.	80
6.	22 II 1946	Żytomierz	911	51
7.	22 II 1946	Odessa	1 160	580
8.	22 II 1946	Dniepropietrowsk	1 250	625
9.	22 II 1946	Odessa	638	250
10.	22 II 1946	Chersoń	1 226	100
11.	22 II 1946	Besarabia	346	176
12.	22 II 1946	Zachodnia Ukraina	.	200
13.	23 II 1946	Równe	.	113
14.	24 II 1946	Czortków	.	51
15.	25 II 1946	Ukraina	1 800	1 200
16.	25 II 1946	Dniepropietrowsk	1 500	1 200
17.	25 II 1946	Stalino	.	650
18.	26 II 1946	Dniepropietrowsk	.	620
19.	26 II 1946	Sudowaja Wisznia	670	500
20.	27 II 1946	Kolomyja	.	16
21.	1 III 1946	Chersoń	.	600
22.	1 III 1946	Kopczyńce	1 200	1 000
23.	1 III 1946	Nowo-Aleksandrow	1 111	380
24.	2 III 1946	Dniepropietrowsk	1 206	300
25.	3 III 1946	Charków	477	300
26.	4 III 1946	Stalingrad	477	452
27.	4 III 1946	Lwów	349	130
28.	5 III 1946	Sumy	1 200	70
29.	5 III 1946	Chersoń	927	450
30.	6 III 1946	Woroneż	1 200	270
31.	6 III 1946	Krasnodar	1 400	900
32.	7 III 1946	Kirowograd	1 648	800
33.	9 III 1946	Żytomierz	2 000	800
34.	11 III 1946	Kopczyńce	1 250	69
35.	11 III 1946	Krasnodar	1 490	1 117
36.	11 III 1946	Stalino	1 990	221
37.	11 III 1946	Krasnodar	1 068	302
38.	11 III 1946	Winnica	647	60
39.	14 III 1946	Moskwa	350	200
40.	14 III 1946	Kazachstan	1 200	500
41.	14 III 1946	Kirow	1 888	83
42.	14 III 1946	Stawropol	1 200	310
43.	15 III 1946	Drohobycz, Borysław	1 126	113
44.	16 III 1946	Krasnodar	2 132	997
45.	16 III 1946	Nikołajew	1 054	324
46.	18 III 1946	Wołyń	.	7
47.	19 III 1946	Połtawa	925	273
48.	19 III 1946	Chersoń	1 380	212

Lp.	Data przybycia transportu	Stacja początkowa	Repatriantów	
			ogółem	Żydów
49.	19 III 1946	Tyflis, Rostów	766	520
50.	23 III 1946	Rostów Doniecki	767	425
51.	23 III 1946	Łuck		15
52.	21 III 1946	Kołomyja	436	94
53.	22 III 1946	Zachodnia Ukraina	548	10
54.	25 III 1946	Kazachstan	600	150
55.	26 III 1946	Iwanowo, Kostroma	1 200	450
56.	26 III 1946	Borysław	495	391
57.	27 III 1946	Kijów	167	102
58.	29 III 1946	Kijów		157
59.	29 III 1946	Lwów, Czortków	1 121	131
60.	29 III 1946	Kursk	1 300	980
61.	30 III 1946	Kokczetaw	1 408	380
62.	1 IV 1946	Archangielsk	542	300
63.	1 IV 1946	Dagestan	508	430
64.	1 IV 1946	Baku	986	190
65.	1 IV 1946	Czortków	963	15
66.	1 IV 1946	Drohobycz	735	254
67.	1 IV 1946	Kaukaz		466
68.	3 IV 1946	Nowosybirsk	550	350
69.	3 IV 1946	Równe	351	344
70.	4 IV 1946	Ulianowsk	1 236	820
71.	4 IV 1946	Charków	1 200	700
72.	4 IV 1946	Mołotow	1 321	1 056
73.	5 IV 1946	Kazań	1 500	1 100
74.	5 IV 1946	Penza, Gorki	1 112	700
75.	6 IV 1946	Tiumeń	980	360
76.	7 IV 1946	Rostów	189	15
77.	7 IV 1946	Krasnodar, Saratów	950	251
78.	7 IV 1946	Armenia	155	100
79.	8 IV 1946	Magnitogors	1 050	800
80.	8 IV 1946	Kujbyszew	1 500	700
81.	9 IV 1946	Udmurcka ASRR	800	600
82.	9 IV 1946	Saratów	1 253	947
83.	9 IV 1946	Saratów	1 000	600
84.	9 IV 1946	Rostów	550	160
85.	9 IV 1946	Czelabińsk	1 283	1 151
86.	9 IV 1946	Krym	670	645
87.	9 IV 1946	Tambow	185	.
88.	9 IV 1946	Tambow	300	134
89.	12 IV 1946	Nowosybirsk	1 100	650
90.	12 IV 1946	Krasnojarsk	1 000	18
91.	13 IV 1946	Maryjska ASRR	758	681
92.	14 IV 1946	Taldy-Kurgan	1 820	1 100
93.	15 IV 1946	Altajski Kraj	1 320	600
94.	15 IV 1946	Krasnojarsk	1 620	800
95.	16 IV 1946	Baszkiria	1 100	
96.	16 IV 1946	Aktiubińsk	1 116	1 004
97.	16 IV 1946	Altajski Kraj	1 350	1 270

Lp.	Data przybycia transportu	Stacja początkowa	Repatriantów	
			ogółem	Żydów
98.	16 IV 1946	Kazachstan, Alma-Ata	1 650	571
99.	17 IV 1946	Gorkij	1 150	1 100
100.	17 IV 1946	Swierdłowski	1 326	1 060
101.	18 IV 1946	Swierdłowski	1 430	1 200
102.	18 IV 1946	Rostów	1 470	1 100
103.	18 IV 1946	Stalińsk	1 470	1 200
104.	18 IV 1946	Ałtajski Kraj	1 250	100
105.	18 IV 1946	Barnała	1 460	1 200
106.	20 IV 1946	Saratów	1 180	500
107.	20 IV 1946	Kirgizja	1 596	640
108.	21 IV 1946	Stalińsk	1 091	900
109.	22 IV 1946	Omsk, Nowosybirsk	1 000	680
110.	22 IV 1946	Kazachstan	425	318
111.	23 IV 1946	Odessa	294	205
112.	25 IV 1946	Czkałow	1 321	1 136
113.	25 IV 1946	Kazachstan	1 520	1 050
114.	25 IV 1946	Turkiestan	1 540	1 225
115.	26 IV 1946	Omsk	1 547	54
116.	26 IV 1946	Zachodnia Ukraina		87
117.	27 IV 1946	Kemerowo	1 300	1 100
118.	2 V 1946	Kirgizja	1 613	1 563
119.	2 V 1946	Kirgizja	1 400	450
120.	2 V 1946	Dżambuł	1 500	1 200
121.	2 V 1946	Czimkient	1 440	1 300
122.	4 V 1946	Uzbekistan	1 392	390
123.	4 V 1946	Kazachstan	995	101
124.	5 V 1946	Dżałal-Abad	1 840	1 805
125.	5 V 1946	Leninabad	1 964	246
126.	5 V 1946	Dżambuł	1 300	1 200
127.	5 V 1946	Turkiestan	239	239
128.	5 V 1946	Czkałow	910	585
129.	5 V 1946	Czkałow	723	250
130.	5 V 1946	Leningrad	1 556	591
131.	6 V 1946	Turkmenia	1 923	1 781
132.	6 V 1946	Leninabad	1 695	1 186
133.	6 V 1946	Sarny, Kostopol	320	136
134.	6 V 1946	Czkałow	1 248	1 212
135.	6 V 1946	Czelabińsk	1 428	1 296
136.	6 V 1946	Podwoleżysk	544	28
137.	6 V 1946	Kazachstan	1 400	995
138.	6 V 1946	Dżałal-Abad	1 739	1 200
139.	6 V 1946	Kirgizja	800	550
140.	7 V 1946	Aktiubińsk	1 111	480
141.	7 V 1946	Turkmenia	860	430
142.	10 V 1946	Dżambuł	720	540
143.	10 V 1946	Buchara	1 340	1 330
144.	11 V 1946	Ałtajski Kraj	1 859	1 653
145.	11 V 1946	Dżambuł	1 688	1 100
146.	11 V 1946	Pietropawłowski	1 050	150

Lp.	Data przybycia transportu	Stacja początkowa	Repatriantów	
			ogółem	Żydów
147.	13 V 1946	Taszkient	1 462	1 420
148.	13 V 1946	Stalinabad	1 180	940
149.	15 V 1946	Pawłodar	200	200
150.	15 V 1946	Krasnojarski Kraj	180	180
151.	16 V 1946	Uzbekistan	1 462	1 310
152.	16 V 1946	Uzbekistan	1 050	900
153.	16 V 1946	Ałma-Ata	1 065	850
154.	16 V 1946	Grozieńsk	161	161
155.	20 V 1946	Fergana	1 250	1 230
156.	20 V 1946	Ałma-Ata	700	700
157.	21 V 1946	Semipalatyńsk	1 500	380
158.	22 V 1946	Dżambuł	1 500	1 200
159.	22 V 1946	Kokanda	703	112
160.	25 V 1946	Kokanda	1 515	1 150
161.	25 V 1946	Żmierinka	200	200
162.	25 V 1946	Semipalatyńsk	1 500	550
163.	26 V 1946	Frunze	1 328	1 150
164.	26 V 1946	Kirgizja	150	150
165.	27 V 1946	Semipalatyńsk	1 327	40
166.	27 V 1946	Kamienogorsk	600	600
167.	27 V 1946	Kustanaj	50	50
168.	28 V 1946	Semipalatyńsk	1 020	980
169.	30 V 1946	Samarkanda	1 140	1 140
170.	31 V 1946	Mołotow, Barnaula	224	224
171.	1 VI 1946	Kustanaj, Woroneż, Iwanowo	1 200	289
172.	1 VI 1946	Magnitogorsk	1 050	1 050
173.	1 VI 1946	Charków	600	600
174.	2 VI 1946	Nowosybirsk	1 000	1 000
175.	3 VI 1946	Irkuck	350	350
176.	3 VI 1946	Czelabińsk	1 062	980
177.	4 VI 1946	Buchara	1 369	1 036
178.	4 VI 1946	Dżambuł	914	450
179.	7 VI 1946	Saratow	1 400	1 000
180.	7 VI 1946	Korontow	750	200
181.	10 VI 1946	Czkałow	839	522
182.	11 VI 1946	Czkałow	1 142	1 142
183.	11 VI 1946	Czelabińsk	800	800
184.	11 VI 1946	Buchara	900	900
185.	11 VI 1946	Buchara	1 000	100
186.	12 VI 1946	Donbas	207	140
187.	13 VI 1946	Kijów	128	100
188.	17 VI 1946	Ałma-Ata	833	40
189.	18 VI 1946	Kirgizja	1 634	474
190.	18 VI 1946	Winnica	730	280
191.	18 VI 1946	Semipalatyńsk	1 008	150
192.	19 VI 1946	Saratów	1 058	950
193.	19 VI 1946	Samarkanda	1 218	1 157
194.	20 VI 1946	Wilno	40	40
195.	20 VI 1946	Leninabad	392	161

cd. tabeli 3

Lp.	Data przybycia transportu	Stacja początkowa	Repatriantów		
			ogółem	Żydów	
196.	20 VI 1946	Odessa	438	176	
197.	21 VI 1946	Samarkanda	1 367	1 298	
198.	21 VI 1946	Magadan	1 218	816	
199.	22 VI 1946	Tarnopol	663	178	
200.	23 VI 1946	Tarnopol	900	900	
201.	24 VI 1946	Fergana	990	990	
202.	26 VI 1946	Taszkient	1 645	340	
203.	28 VI 1946	Taszkient	1 887	1 603	
204.	28 VI 1946	Czelabińsk	865	649	
205.	28 VI 1946	Samarkanda	1 366	1 180	
206.	28 VI 1946	Samarkanda	1 400	1 400	
od 1 VI do 31 VII 1946. Różne transporty mniejsze (szacunkowo)				10 000	
od 1 VI do 31 VII 1946. Indywidualne (szacunkowo)				6 000	
Ogółem			214 210	136 579	

Źródło: AAN Warszawa, Zespół MAP, Depart. Polit., CKŻP, sygn 788. Załącznik nr 1. Wykaz transportów repatriantów z ZSRR

przekazał tytułem pomocy 200 sztuk łóżek żelaznych, 15 tys. łóżek polowych, 5 tys. sienników, 800 prześcieradeł, 1 tys. namiotów i 50 sztuk kuchni oraz 10 tys. kompletów (noży, widelców, łyżek) i 1 tys. kg mydła. Z kolei od Ministerstwa Budownictwa, Wydział Repatriacji CKŻP otrzymał 10 baraków, z których zainstalowano w Warszawie — 3, w Łodzi — 2, w Krakowie — 3 i w Katowicach — 2¹².

Problemem bardzo trudnym do rozwiązania było „stworzenie odpowiedniej sieci placówek leczniczych i sanitarnych celem obsłużenia napływającej masy repatriantów”¹⁴. Przy Wydziale Repatriacji CKŻP powstał w tym celu Referat Zdrowia. Z pierwszą pomocą lekarską chorzy repatrianci zetknęli się już w punktach etapowych i rozdzielczych oraz w domach noclegowych. Pomocy tej udzielały ambulatoria i tzw. punkty ambulatoryjne. Placówek tych, w sumie, na terenie całego kraju było 60. Funkcjonowały również izby chorych przy Komitetach Żydowskich w Warszawie, w Białymstoku, w Lublinie, w Krakowie, Łodzi, w Przemyślu i w Tarnowie. Uruchomiono ponadto „łaźnię, odwyszawialnię, dezynfektory”¹⁵.

Jednym z następstw wojny i okupacji było występowanie gruźlicy jako choroby o charakterze powszechnym. Żydzi dotknięci tą chorobą

¹² *Ibidem*. Środki finansowe i materialne.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*. Sprawozdanie z akcji repatriacyjnej Żydów polskich ze Związku Radzieckiego — organizacja pomocy lekarskiej.

¹⁵ *Ibidem*.

oraz ich dzieci chore na gruźlicę znajdowały się „pod odpowiednią opieką i mają zastosowane leczenie w sanatoriach w Otwocku i Jane (3 sanatoria)”¹⁶.

Systematyczny napływ repatriantów żydowskich potęgował wzrost działań wszelkiego rodzaju agend CKŻP, jak również całej społeczności żydowskiej. Chodziło bowiem o wytworzenie całej infrastruktury zapewniającej repatriowanej ludności żydowskiej tymczasowe zakwaterowanie, całodzienne jej utrzymanie, pomoc lekarską i leczenie, opiekę nad sierotami, dziećmi i młodzieżą, jak również wyposażenie w brakującą odzież, bieliznę i obuwie. I tak podjęto w tym czasie organizację: 1. Domu Dziecka dla niemowląt w Soplicowie pod Warszawą; 2. Domu Zdrowia dla dzieci do lat 14 w Opolu; 3. żłobków dla małych dzieci (10 żłobków, w tym większa część na Dolnym Śląsku); 4. Domu Położniczego w Bytomiu; 5. Stacji Opieki nad Matką i Dzieckiem (6 placówek); 6. pijalni mleka dla ponad 1 tys. dzieci — zlokalizowanych w Szczecinie oraz na Dolnym i Górnym Śląsku¹⁷.

Wypadnie w tym miejscu zauważyć, iż CKŻP dysponował w pierwszym półroczu 1946 r. ogólną sumą subwencji w wysokości 146 554 465 zł, w tym suma kwot otrzymanych od władz polskich wynosiła 32 144 500 zł. A w budżecie pierwszego półroczu 1946 r. największą pozycję stanowiły wydatki na pomoc dla repatriantów. Komitety wojewódzkie i okręgowe otrzymały na ten cel 27 143 046 zł, indywidualnie rozdzielonych zostało 617 185 zł¹⁸.

Za merytorycznie najistotniejszą i za wręcz powszechną należy uznać pomoc żywnościową, wydawaną „bądź w formie suchego prowiantu, bądź w formie gotowych posiłków”¹⁹. Ogółem z pomocy żywnościowej, w produktach bezpośrednio wydanych potrzebującym skorzystało 123 849 osób, w tym 91 349 repatriantów, tj. 74%. Nasilenie tej akcji miało miejsce w drugim kwartale 1946 r., co było związane ze wzrostem fali repatriantów. Ludzie ci, ze względów obiektywnych (brak warunków do gotowania), bardziej cenili sobie gorące posiłki wydawane przez kuchnie. Liczba tego typu posiłków wyniosła 1 895 632, a w tym dla repatriantów 1 349 261 (71%). Poza repatriantami stałymi klientami stołówek byli starcy oraz niezdolni do pracy. Natomiast większość repatriantów korzystała z posiłków wydawanych przez kuchnie tylko do chwili osiedlenia się.

Z kolei z pomocy odzieżowej skorzystało w tym okresie 78 056 osób,

¹⁶ *Ibidem.*

¹⁷ *Ibidem.*

¹⁸ AAN Warszawa, MP i OS, Dep. Pra. Opiek. Społ., sygn. 323, Zakres działalności CKŻP za okres od 1 I do 30 VI 1946 r., Warszawa 1947, s. 8.

¹⁹ *Ibidem.*

Tabela 4

Wykaz transportów z ludnością żydowską przybyłych ze Związku Radzieckiego na Dolny Śląsk

Lp.	Miejsce wyjścia transportu	Liczba osób w transporcie	Lp.	Miejsce wyjścia transportu	Liczba osób w transporcie
1.	Aktiubińsk	770	46.	Kirgizja	300
2.	Altajski Kraj	1 500	47.	Kazachstan	350
3.	Armenia	150	48.	Leningrad	400
4.	Amursk	100	49.	Leninabad	950
5.	Baszkiria	500	50.	Leninabad	15
6.	Barnała	800	51.	Magnitogorsk	1 500
7.	Borysław	350	52.	Moskwa	400
8.	Barnała	700	53.	Mołotow	1 200
9.	Buchara	350	54.	Maryjska ASRR	250
10.	Buchara	1 000	55.	Taszkient	300
11.	Buchara	900	56.	Nowosybirsk	1 500
12.	Czimkient	900	57.	Niżny Tagił	1 500
13.	Chersoń	1 000	58.	Nikołajew	600
14.	Czkałow	1 200	59.	Namangan	1 000
15.	Charków	450	60.	Odessa	750
16.	Czernichów	360	61.	Omsk	1 000
17.	Czerniowce	200	62.	Orsk	700
18.	Czelabińsk	1 150	63.	Osz	80
19.	Czuwaska ASRR	100	64.	Omsk	100
20.	Czkałow	412	65.	Połtawa	600
21.	Czelabińsk	800	66.	Pawłodar	81
22.	Dżambuł	500	67.	Pietropawłowski	184
23.	Dniepropietrowsk	300	68.	Rostów	700
24.	Dżambuł	460	69.	Riazań	100
25.	Erewan	100	70.	Stalino	1 200
26.	Gorki	200	71.	Saratów	1 450
27.	Jarosław	50	72.	Swierdłowski	1 200
28.	Iwanow	30	73.	Szurab	800
29.	Iżewsk-Udmurcka ASRR	150	74.	Saratów	1 400
30.	Kijów	850	75.	Samarkanda	800
31.	Krasnodar	800	76.	Semipałatyńsk	70
32.	Kujbyszew	970	77.	Samarkanda	1 100
33.	Kirow	150	78.	Swierdłowski	810
34.	Kokczetaw	90	79.	Swierdłowski	700
35.	Kursk	300	80.	Saratów	600
36.	Kostroma	120	81.	Samarkanda	1 100
37.	Kazań	480	82.	Samarkanda	1 023
38.	Kzył-Orda	600	83.	Samarkanda	1 000
39.	Krasnojarsk	240	84.	Turkiestan	160
40.	Krym	300	85.	Tiekieli	200
41.	Kemerowo	700	86.	Taldy-Kurgan	20
42.	Kurgan	380	87.	Taszkient	1 600
43.	Kijów	50	88.	Ufa	150
44.	Kerman	23	89.	Uchta	50
45.	Kokczetaw	100	90.	Woroszyłowgrad	700

cd. tabeli 4

Lp.	Miejsce wyjścia transportu	Liczba osób w transporcie	Lp.	Miejsce wyjścia transportu	Liczba osób w transporcie
91.	Wołżsk	70	108.	Czelabińsk	800
92.	Wołogda	50	109.	Czelabińsk	250
93.	Woroneż	1 000	110.	Kirgizja-Dom Dziecka	21
94.	Winnica	400	111.	Kiszyniów	25
95.	Woroneż	330	112.	Kirow	150
96.	Złotoust	850	113.	Frunze	1 000
97.	Żytomierz	980	114.	Samarkanda	1 400
98.	Zaporoże	350	115.	Kazachstan	1 200
99.	Frunze	480	116.	Samarkanda	1 200
100.	Frunze	220	117.	Taszkient	1 800
101.	Frunze	900	118.	Tiumeń	100
102.	Fergana	850	119.	Czelabińsk	800
103.	Lwów	27	120.	Saratów	50
104.	Leninabad	19	121.	Kujbyszew	80
105.	Samarkanda	800	122.	Krasnojarsk	50
106.	Saratów	1 400	123.	Karaganda	60
107.	Swierdłowski	850	124.	Inne	15 667

Ogółem: 86 563

Źródło: AAN Warszawa, Zespół: MAP, Depart. Polit., CKŻP, sygn. 788. Załącznik nr 2. Wykaz transportów repatriantów Żydów przybyłych z ZSRR na Dolny Śląsk.

w tym 55 150 (71^{0/0}) repatriantów. Faktem jest, iż nie wszyscy repatrianci, którzy potrzebowali pomocy w postaci odzieży mogli ją otrzymać. Wśród repatriantów większość stanowili mężczyźni, a w magazynach znajdowała się głównie odzież dla kobiet i dzieci²⁰.

3. OSADNICTWO LUDNOŚCI ŻYDOWSKIEJ NA ZIEMIACH ZACHODNICH I PÓŁNOCNYCH

Ziemie Zachodnie i Północne w pierwszych latach powojennych stały się wielkim rejonem akcji osiedleńczej. Przybywali tutaj Polacy jako: migranci wewnętrzni, tj. mieszkańcy ziem centralnych i południowych Polski, oraz przesiedleńcy skierowani tutaj w ramach migracji transferowej z zachodnich republik radzieckich. Napływali także repatrianci, a więc mieszkańcy Polski w granicach sprzed 1 września 1939 r., którzy w drodze przymusu znaleźli się na terytorium innego państwa. W artykule tym do repatriantów zaliczono wszystkich, którzy posiadali obywatelstwo polskie w dniu 17 września 1939 r. i niezależnie od sytuacji, w jakiej się znaleźli, opuszczali terytorium Związku Radzieckie-

²⁰ *Ibidem*, s. 9, 37, tab. 14.

Tabela 5
Osadnictwo repatriantów żydowskich na Dolnym Śląsku

Lp.	Miejscowość	Liczba repatriantów	Lp.	Miejscowość	Liczba repatriantów
1.	Wrocław	13 057	23.	Cierszcze Puste	764
2.	Rychbach	10 356	24.	Boża Góra	750
3.	Wałbrzych	7 466	25.	Żary	700
4.	Bielawa	4 769	26.	Nowa Ruda	698
5.	Legnica	4 150	27.	Fryburg	692
6.	Kłodzko	3 431	28.	Bolków	675
7.	Ziębice	2 329	29.	Węgłowo	674
8.	Świdnica	2 377	30.	Przerzkowo	638
9.	Lubawa	1 974	31.	Solice Dolne	619
10.	Chojnów	1 754	32.	Niemcza	591
11.	Kamiennagóra	1 661	33.	Jelenia Góra	579
12.	Piotrolesie	1 468	34.	Zgorzelice	550
13.	Białe Kamienie	1 420	35.	Duszniki Zdrój	534
14.	Ząbkowice	1 285	36.	Gaj	522
15.	Strzegom	1 210	37.	Puszczyków Zdrój	146
16.	Zagórze	1 115	38.	Wyganowo	138
17.	Złotoryja	1 075	39.	Jar	130
18.	Frydlant	1 000	40.	Gródek	117
19.	Bystrzyca	864	41.	Lądek Zdrój	85
20.	Jawor	856	42.	Brzeg	80
21.	Nowa Sól	836			
22.	Ludwikowo	812			
					Ogółem: 75 145

Źródło: AAN Warszawa, Zespół MAP, Depart. Polit., CKŻP, sygn. 788. Załącznik nr 4. Wykaz rozlokowania repatriantów Żydów na Dolnym Śląsku.

go po II wojnie światowej. Obok wymienionych grup ludności polskiej na Ziemiach Zachodnie i Północne przybywali również reemigranci, tj. osoby, które znalazły się poza granicami Polski już przed 1939 r., szukając pracy i lepszych warunków do życia albo też takie osoby, które wzięły udział w przymusowej migracji politycznej w czasie wojny.

Na Ziemiach Zachodnich i Północnych planowano również osiedlić Żydów polskich przybywających ze Związku Radzieckiego. W początkowym okresie wszystkie transporty z repatriantami żydowskimi kierowane były na Dolny Śląsk (tabela 4 i 5). I choć istniały tutaj dobre warunki do osadnictwa, to masowy napływ repatriantów stworzył jednak przejściowe trudności w rozmieszczeniu przybyłych. Zdecydowano się więc w tej sytuacji skierować część repatriantów do Szczecina i bliżej położonych miejscowości (tabela 6). W efekcie ponad 2/3 ogółu Żydów polskich repatriowanych ze Związku Radzieckiego osiedlonych zostało na Ziemiach Zachodnich i Północnych.

Tabela 6
Osadnictwo repatriantów żydowskich w Szczecinie i okolicy

Lp.	Data przybycia transportu	Miejsce wyjścia transportu	Liczba repatriantów
1.		Pawłodar	200
2.		Tiumeń	200
3.	2 V 1946	Stalińsk	800
4.	11 V 1946	Kirgizja	350
5.	11 V 1946	Osz	1 100
6.	12 V 1946	Krasnojarski Kraj	180
7.	13 V 1946	Andizan	1 884
8.	14 V 1946	Dzambuł	1 400
9.	15 V 1946	Turkiestan	1 100
10.	15 V 1946	Czkałow	180
11.	15 V 1946	Kizyl-Kija	500
12.	17 V 1946	Czelabińsk	600
13.	18 V 1946	Czimkient	186
14.	18 V 1946	Dżalalabad	1 400
15.	19 V 1946	Leninabad	425
16.	19 V 1946	Altajski Kraj (Bijsk)	1 237
17.	19 V 1946	Dzambuł, Czu	550
18.	20 V 1946	Alma-Ata (rejony)	700
19.	21 V 1946	Groznyj	150
20.	22 V 1946	Alma-Ata	800
21.	22 V 1946	Turkmenia, Buchara	824
22.	22 V 1946	Taszkient	1 330
23.	23 V 1946	Stalinabad, Buchara	1 200
24.	24 V 1946	Kazachstan	60
25.	25 V 1946	Żmierinka	200
26.	25 V 1946	Fergana	728
27.	26 V 1946	Katamadzaj (Kirgizja)	150
28.	26 V 1946	Dzambuł	1 400
29.	27 V 1946	Kamienogorsk	600
30.	29 V 1946	Kokanda (Uzbekistan)	400
31.	30 V 1946	Kostonajska (Uzbekistan)	50
32.	31 V 1946	Mołotow, Barnauła	224
33.	31 V 1946	Altajski Kraj	1 213
34.	1 VI 1946	Magnitogorsk	1 050
35.	1 VI 1946	Charków	600
36.	1 VI 1946	Semipałatyńsk	900
37.	2 VI 1946	Frunze	900
38.	2 VI 1946	Nowosybirsk	1 000
39.	3 VI 1946	Irkuck	350
Po tym terminie różne			3 000
Ogółem:			28 324

Źródło: AAN Warszawa, Zespół MAP, Depart. Polit., CKŻP, sygn. 788. Załącznik nr 3. Wykaz transportów repatriantów Żydów przybyłych z ZSRR do Szczecina i okolic.

Wskazując na fakt osiedlenia się w Łodzi 15 tys. Żydów należy podkreślić, iż Łódź w tym czasie była siedzibą wielu żydowskich instytucji. Ponadto istniały tutaj duże możliwości podjęcia pracy w stosunkowo mało zdewastowanym i pracującym coraz intensywniej przemyśle

Tabela 7
Osadnictwo ludności żydowskiej – stan z końca czerwca 1946 r.

Lp.	Region-miasto	Liczba osadników
1.	Dolny Śląsk	75 000
2.	Łódź	15 000
3.	Kraków	4 300
4.	Warszawa	3 000
5.	Górny Śląsk	12 000
6.	Szczecin i okolice	23 000
7.	Białystok	900
8.	Tarnów	250
9.	Lublin	100
10.	W pozostałych miejscowościach	2 400
Ogółem:		136 000

Źródło: AAN Warszawa, Zespół: MAP, Depart. Polit., CKŻP, sygn. 788. Sprawozdanie z działalności CKŻP za pierwsze półrocze 1946 r. Sprawozdanie z akcji repatriacyjnej Żydów.

włókienniczym, z którym ludność żydowska była związana tradycyjnie. Podobnymi warunkami charakteryzował się Górny Śląsk, gdzie rozwinięty przemysł mógł wchłonąć każdą liczbę wykwalifikowanych pracowników.

W 1946 r. osadzano również ludność żydowską w gospodarstwach rolnych na Ziemiach Zachodnich i Północnych, jednakże nigdy nie przybrało to charakteru masowego. Liczbę ich szacuję na około 500 osób. Za przykład posłużyć mogą dwa powiaty województwa wrocławskiego, tj. powiat Dzierżoniów i Kłodzko.

4. PROBLEMY ZATRUDNIENIA I ROZWOJU SPÓŁDZIELCZOŚCI PRACY WŚRÓD LUDNOŚCI ŻYDOWSKIEJ

Ludność żydowską w Polsce okresu międzywojennego charakteryzował duży odsetek kupców i przemysłowców. Według spisu z 1931 r. przemysł, rzemiosło i handel skupiały 83,5% wszystkich zawodowo czynnych Żydów; prawie 38% Żydów trudniło się handlem. Natomiast po

Tabela 8

Rolnicy oraz członkowie ich rodzin osiedleni we wspólnych gospodarstwach rolnych w powiecie Dzierżoniów – stan z dnia 15 VIII 1946 r.

Ogólny obszar gospodarstw w ha	Liczba wspólnych gospodarzy oprócz Polaków	Liczba członków rodziny oprócz gł. gospodarza	Ogólna liczba ludności żydowskiej	Liczba współników Polaków	Liczba członków rodziny wspólnego gospodarza Polaka	Ogólna liczba ludności polskiej
325,00	34	77	111	1	3	4
222,30	21	43	64	2	2	4
136,50	9	18	27	2	2	4
255,47	26	49	75	–	–	–
939,27	90	187	277	5	7	12

Źródło: AAN Warszawa, Zespół: Biuro Komisarza Rządu ds. Produkttywizacji Ludności Żydowskiej, sygn. 11, s. 22. Zestawienie wg stanu z VIII 1946 r.

Tabela 9

Ludność Żydowska osiedlona w gospodarstwach rolnych w Ludwikowie powiat Kłodzko – stan z dnia 14 VIII 1946 r.

Lp.	Obszar gospodarstwa w ha	Liczba członków rodziny (oprócz osadnika)
1.	18,00	5
2.	10,00	2
3.	9,50	4
4.	6,35	2
5.	6,25	2
6.	5,50	2
7.	5,00	6
8.	5,00	3
9.	3,75	3
10.	3,75	2
11.	3,75	3
12.	3,25	1
13.	3,20	3
14.	2,50	2
15.	1,75	1
16.	0,54	3
Ogółem: 87,59		44

Źródło: AAN Warszawa, Zespół: Biuro Komisarza Rządu ds. Produkttywizacji Ludności Żydowskiej, sygn. 11, s. 28. Wykaz obszaru gruntów oraz inwentarza żywego.

wojnie — jak czytamy w sprawozdaniu CKŻP z września 1946 r. — „znikł typ żydowskiego kupca i fabrykanta, obecnie każdy prawie Żyd posiada zawód produktywny”²¹. Zmiana orientacji zawodowej ludności żydowskiej — w interesującym nas okresie — to problem o zasadniczym znaczeniu w działalności organizacji i instytucji żydowskich. Kierował tym Wydział Produktywizacji CKŻP, zagadnienie to było także przedmiotem zainteresowań ze strony rządu polskiego. W sytuacji poważnego wzrostu liczby Żydów w wyniku repatriacji ze Związku Radzieckiego, decyzją Rządu Jedności Narodowej Rzeczypospolitej Polskiej z 25 VII 1946 r. powołany został do życia Urząd Komisarza Rządu do Spraw Produktywizacji Ludności Żydowskiej w Polsce²². Następnie przystąpiono do organizowania urzędów komisarycznych w poszczególnych województwach²³.

Problem zatrudnienia wiąże się ściśle z wiekiem, płcią oraz strukturą zawodową ludności żydowskiej. Zagadnienia te charakteryzują tabele 10 i 11.

Analizując sytuację wiekową ludności żydowskiej, należy podkreślić niewielką liczbę dzieci oraz ludzi w wieku zaawansowanym. Uderza ponadto duża liczba ludności w wieku produkcyjnym. Osób w wieku 22 - 55 lat było wśród repatriantów 64,2%. Procent ludności w wieku produkcyjnym był z pewnością jeszcze wyższy, gdy uwzględni się fakt,

Tabela 10

Repatrianci zarejestrowani w poszczególnych komitetach żydowskich według wieku i płci

Wiek	Repatrianci zarejestrowani					
	w procentach			w liczb. bezwzględ. (szacunkowo)		
	mężczyźni	kobiety	ogółem	mężczyźni	kobiety	razem
0 - 6 lat	10,3	11,1	10,7	8 800	8 000	16 800
7 - 14 „	9,1	9,9	9,5	7 800	7 100	14 900
15 - 21 „	8,3	10,4	9,2	7 100	7 400	14 500
22 - 45 „	58,0	54,3	56,3	49 800	38 800	88 600
46 - 55 „	7,9	7,9	7,9	6 800	5 700	12 500
56 i więcej	6,4	6,4	6,4	5 500	4 600	10 100
Ogółem:	100,0	100,0	100,0	85 800	71 600	157 400

Źródło: AAN Warszawa, Zespół Min. Prac. Opiek. Społ., Depart. Opiek. Społ., sygn. 313. Zakres działalności CKŻP za okres I I do 30 VI 1946 r. Warszawa 1947, s. 26, tabl. 4.

²¹ AAN Warszawa, MP i OS, Dep. Opiek. Społ., sygn. 323. Zakres działalności CKŻP w Polsce za okres od 1 I do 30 VI 1946 r., Warszawa 1947, s. 9.

²² AAN Warszawa, Zespół: Biuro Komisarza Rządu dla Spraw Produktywizacji Ludności Żydowskiej w Polsce, sygn. 9. Sprawozdanie z narady odbytej 8 X 1946 r. w Katowicach.

²³ *Ibidem*.

Tabela 11

Repatrianci zarejestrowani w poszczególnych komitetach żydowskich według zawodu i płci

Zawód	Repatrianci zarejestrowani					
	w procentach			w liczb. bezwzględ. (szacunkowo)		
	mężczyźni	kobiety	ogółem	mężczyźni	kobiety	razem
Robotnicy	10,2	4,4	7,5	8 700	3 200	11 900
Rzemieślnicy	33,9	16,5	26,9	30 800	11 800	42 600
Rolnicy	0,8	0,4	0,6	700	300	1 000
Kupcy i przemysłowcy	5,5	1,0	3,4	4 700	700	5 400
Urzednicy	5,9	5,0	5,5	5 100	3 600	8 700
Wolne zawody	6,2	4,6	5,4	5 300	3 300	8 600
Różne	5,0	1,9	3,6	4 300	1 400	5 700
Uczniowie i studenci	10,1	9,7	9,9	8 700	6 900	15 600
Bez zawodu	20,4	56,5	37,2	17 500	40 400	57 900
Ogółem:	100,0	100,0	100,0	85 800	71 600	157 400

Źródło: AAN Warszawa, Zespół: Min. Prac. Opiek. Społ., Depart. Opiek. Społ. sygn. 313. Zakres działalności..., s. 28, tab. 7.

że tak część młodzieży w wieku od 15 do 21 lat, jak i część osób powyżej 55 lat była zatrudniona. Trudno nie zauważyć, iż kupcy i przemysłowcy stanowili jedynie 3,4% ogółu repatriantów. A największą grupę zawodową tworzyli rzemieślnicy, następnie robotnicy, urzędnicy i przedstawiciele wolnych zawodów.

W grupie repatriantów bardzo dużo osób nie posiadało zawodu, natomiast uczniowie i studenci stanowili 9,9%. Nie posiadający zawodu to głównie dzieci, kobiety i starcy.

Kwestia adaptacji zawodowej ludności żydowskiej w Polsce po II wojnie światowej to nie tylko sprawa zatrudnienia, ale przede wszystkim podjęcie działań w celu przysposobienia do wykonywania określonych zajęć. W 1945 r. Wydział dla Spraw Produktywizacji CKŻP koncentrował swe działania na czterech następujących dziedzinach:

1. kierowaniu ludzi poszukujących pracy do państwowych i samorządowych fabryk, instytucji społecznych lub biur,
2. pomocy finansowej i poradniczej w tworzeniu indywidualnych warsztatów pracy,
3. organizowaniu zbiorowej pracy w spółdzielniach i warsztatach,
4. podnoszeniu kwalifikacji ludzi częściowo wykwalifikowanych oraz w przekwalifikowaniu ludzi z innych źródeł zarobkowania²⁴.

Spośród 9 969 osób, jakie Wydział dla Spraw Produktywizacji skierował do pracy w 1945 r., 4 036 osób podjęło pracę na Ziemiach Zachodnich.

²⁴ AAN Warszawa, Ministerstwo Administracji Publicznej. (Departament Polityczny, Centralny Komitet Żydów w Polsce) (dalej: MAP, CKŻP), sygn. 788. Sprawozdanie z działalności CKŻP z 1945 r.

dnich i Północnych, 2 281 w uprzemysłowionych ośrodkach Polski centralnej, głównie w Łodzi i Katowicach, a 3 652 w Warszawie i wschodnich województwach. Wśród 9 969 osób 6 866 (68,8⁰/o) posiadało kwalifikacje, natomiast 3 103 to osoby bez kwalifikacji. Spośród osób posiadających kwalifikacje najliczniejszą grupę stanowili pracownicy umysłowi — 1 995 osób, następnie pracownicy przemysłu odzieżowego — 741, rolnictwa — 435, przemysłu metalurgicznego — 395, budowlanego — 204, spożywczego — 100, skórzanego — 71, elektrotechnicznego — 62, transportu — 27, przemysłu chemicznego — 23, księgarskiego — 19 i pozostałych dziedzin przemysłu — 2 794.

Na podkreślenie zasługuje fakt uruchomienia przez 567 osób indywidualnych warsztatów pracy. „Na sfinansowanie ich Wydział dla Spraw Produktywizacji, za pośrednictwem Kasy dla Produktywizacji, wydał sumę 5 992 700 złotych w gotówce i maszynach”²⁵. Oczywiście cała kwota została rozdysponowana w „postaci długoterminowej pożyczki, spłacalnej ratami za oprocentowaniem 6 od stu w stosunku rocznym”²⁶. Przeciętnie na jednego pożyczkobiorcę wypadało 10 580 zł.

Spośród osób prowadzących indywidualną działalność zawodową najliczniej reprezentowany był przemysł odzieżowy — 259 osób, wolne zawody — 129, przemysł budowlany — 34, higiena — 23, transport — 20 osób.

W trudnych warunkach powojennych rozwijała się również spółdzielczość pracy. Liczba pracowników wykonujących pracę w zakładach spółdzielczych osiągnęła w 1945 r. poziom 755 osób. W przemyśle odzieżowym zorganizowanych zostało w tym czasie 9 spółdzielczych zakładów zatrudniających 451 osób, po 3 zakłady działały w przemyśle budowlanym i elektrotechnicznym z liczbą zatrudnionych — 100 i 108 osób. Spółdzielczość otrzymała w 1945 r. kredyt w wysokości 2 976 610 zł. Kredyty zostały zaciągnięte na 2 lata, z odpłatnością 6⁰/o od zaciągniętej kwoty. Niektóre spółdzielnie — jak oceniał Wydział dla Spraw Produktywizacji — „wyrosły na poważne placówki produkcyjne. Tak np. wyprodukowały nasze spółdzielnie odzieżowe około 50 tys. mundurów i kompletów bieliznianych dla wojska i kolejarzy”²⁷.

Należy podkreślić, iż w rezultacie podjętych działań w 1945 r. zapewniono pracę 11 291 osobom. I choć za tą liczbą zatrudnionych „kryje się wysiłek ludzi zaangażowanych w to przedsięwzięcie, który musi budzić szacunek, to ilość ta daleko odbiega od faktycznych potrzeb i planu, jaki sobie zakreślił Wydział dla Spraw Produktywizacji. Główną

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*.

przeszkodą jest brak gotówki. Z tego też powodu Wydział tylko w minimalnych rozmiarach wykonał swoje zadanie doszkalania, do którego przywiązywał wielką wagę. Cyfry nasze są więc bardzo skromne. I tak doskonalimy szoferów, traktorzystów, maszynistki biurowe, chłopców w fabrykach obuwia, w garbarniach i warsztatach ślusarskich”²⁸.

Rok 1946 okazał się rokiem przełomowym, a praca Wydziału dla Spraw Produktywizacji rozwijała się w następujących kierunkach:

1. zatrudnieniu większej liczby ludzi w kopalniach, fabrykach oraz instytucjach państwowych i samorządowych;

2. udzielaniu pomocy przy tworzeniu indywidualnych warsztatów pracy;

3. tworzeniu spółdzielni pracy, w których znaleźliby zajęcie wykwalifikowani rzemieślnicy²⁹.

Faktem jest, że dzięki olbrzymiemu wysiłkowi instytucji żydowskich wszystkich szczebli organizacyjnych, stan zatrudnienia Żydów w Polsce przekroczył, pod koniec czerwca 1946 r., poziom 40 tys. Według niepełnych danych Wydziału Produktywizacji CKŻP, stan zatrudnienia na 1 VIII 1946 r. w przemyśle, górnictwie, komunikacji, rolnictwie, w spółdzielczości pracy i prywatnych warsztatach przedstawiał się następująco: Dolny Śląsk — 17 tys. zatrudnionych, Górny Śląsk — 6 tys., Łódź — 6 tys., Szczecin — 3 800, Warszawa — 3 200, Kraków — 2 500 i inne miasta 5 200; razem 43 700 zatrudnionych. W okresie pierwszych 6 miesięcy 1946 r. uruchomionych zostało 106 spółdzielni i 988 indywidualnych warsztatów. W spółdzielniach znalazło pracę — 2 387 osób, a w warsztatach — 1 124 osoby. W spółdzielczości pracy najliczniej były reprezentowane spółdzielnie krawieckie — 30, a następnie szewskie — 21. Analogicznie rzecz się przedstawiała w indywidualnych warsztatach pracy: krawieckich było 411, szewskich — 178. Osobne miejsce wśród indywidualnie wykonujących zawód zajmowali przedstawiciele wolnych zawodów. W okresie pierwszego półrocza 1946 r. podjęło pracę 71 gabinetów lekarskich i dentystycznych oraz 26 kancelarii adwokackich³⁰.

Mimo piętrzących się trudności pożyczki przeznaczone na cele adaptacji zawodowej wyniosły ogółem 16 804 615 zł, w tym zbiorowe 6 717 525 zł, a indywidualne — 10 037 090 zł³¹.

Niewątpliwie za sukces w procesie adaptacji zawodowej Żydów polskich należy uznać rezultaty osiągnięte na Dolnym Śląsku. Otóż w krót-

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ AAN Warszawa, MP i OS, sygn. 313. Zakres..., s. 11.

³⁰ *Ibidem*, s. 26.

³¹ *Ibidem*, s. 54, tab. 24.

kim czasie zdołano przekwalifikować tutaj tysiące ludzi, którzy z powodzeniem zastąpili przesiedlonych Niemców. „Zwolnione placówki pracy zajęli robotnicy Żydzi w fabrykach włókienniczych, metalurgicznych, w hutnictwie, kopalniach węgla”³².

W zakończeniu należy podkreślić, że okupację hitlerowską w Polsce przeżyło zaledwie kilka tysięcy Żydów. Wzrost liczby tej ludności w Polsce, do ponad 200 tys., spowodowany został repatriacją obywateli polskich z ZSRR osiedlanych przede wszystkim na Ziemiach Zachodnich i Północnych. Społeczność żydowska okazała się zbiorowością bardzo żywotną, dobrze zorganizowaną. Organizacje i instytucje żydowskie z powodzeniem podjęły realizację procesu adaptacji zawodowej ludności żydowskiej, zapoczątkowując przemiany w strukturze zawodowej Żydów, determinowane całokształtem procesów zachodzących w odbudowującym się kraju.

³² *Ibidem*, s. 12.